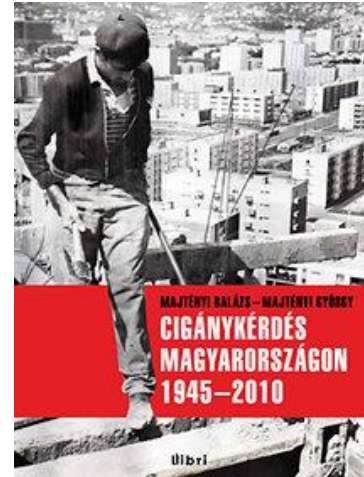

Alabán Péter:
Újra a cigánykérdésről –
Diskurzusok elemzése és a
valóság

Majtényi Balázs – Majtényi György:
Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 223 o.

Több, azonos megközelítésmódot követő, részben társadalomtörténeti vonatkozású, részben szociológiai felmérésekre támaszkodó alkotás látott napvilágot az új évezred első évtizedének végén a magyarországi cigányságról, annak történetéről, jelenkori kirekesztettségéről és megoldatlan társadalmi helyzetéről. Kertesi Gábor 2005. évi („A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában” című), illetve Dupcsik Csaba 2009. évi („A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében 1890-2008” című) könyve az Osiris Kiadó, míg Virág Tünde 2010-es kötete (Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén”) az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg egy-egy sikeres OTKA pályázat eredményeképpen. A több területen hasonlóságot mutató szociológiai megközelítések sorába állítható a legutóbb megjelent, a 83. Ünnepi Könyvhéten bemutatott mű, amely az emberi jogok védelmével foglalkozó Majtényi Balázs alkotmányjogász és a 20. század (azon belül a Kádár-korszak) kultúra- és társadalomtörténetét kiemelten kutató Majtényi György történész első közös kiadványa. A világhálón kétféle keménytáblás borítóval rendelhető könyv alapja egy, a későbbiekben közösen bővített 2003. évi tanulmány volt, amely több tudományág kutatási eredményeit ötvözve „érett” önálló köteté. A címben megjelölt téma kifejtése azonban elmarad a várt alapos elemzésektől: a realitások figyelemfelkeltő, illetve a valóságghú, a mindennapok szintjén átélt és tapasztalt, több nézőpontból vizsgált jelenségek tényfeltáró, ugyanakkor megoldási alternatívákat is felvázoló társadalomrajza ebből az alkotásból (is) hiányzik.

A műnek mintegy keretet adó módszertani ajánlásban Michel Foucault (1926-1984) francia történész és filozófus gondolatai olvashatók, még a nyitó fejezeteket és a tartalomjegyzéket megelőzve. A múlt század egyik legnagyobb hatású, a posztmodernizmus és a posztstrukturalizmus irányzatához sorolt tudós személyisége a hatalom problémáját, illetve a tudás és a hatalom közti viszonyt elemző, valamint a diskurzus működését középpontba állító megközelítése számos társadalomtudományi elméletbe beépült. Utóbbi szakterület egyenesen intézményesült gondolkodási módnak, sajátos „párbeszédnek” tekinti a diskurzust, amely a realitás meghatározásának saját fogalomkészlettel dolgozó eszközeként befolyásolja nézeteinket, így az élet, a mindennapi valóság leírásának kikerülhetetlen része. Ahogy Majtényi Balázs fogalmazott az egyik vele készült interjúban: „Például a történeti áttekintésen kívül megvizsgálhattuk, hogy a különféle stratégia-dokumentumokban milyen

normatív-politikai szándékok jelennek meg”.¹ E célhoz rendelte a szerzőpáros a nem csupán illusztrációként szolgáló, több mint 80 fotóból álló, a lelőhelyükre utalva jegyzékkel (220-223. oldal) ellátott képanyagot is, amelyek olykor magánarchívumokból beszerzett darabjai kontextualizálhatják az egyes kérdéseket, s többfajta megközelítést kínálnak; igaz, kommentár, magyarázó bővebb szöveg nélkül. Időbeli kereteket nézve korszakhatárookban gondolkodtak, amelynél az utolsó, a címben feltüntetett 2010-es évszámtól eltérően, Magyarország új Alaptörvényének a hatályba lépése.²

A „két Majtényi” nem ígér objektivitást a téma kifejtésénél, sőt a szerzői előadásmódot (dikciót) tekintve egyértelműen leírja az egyik oldalon, hogy a cigány közösségeket, s azok tagjait „egy túlerővel küzdő, reménytelen szabadságharc magukra hagyott hősei”-nek tartja, akik az „átlaggal szemben a kivételt, a mindent elfedő, elsöprő azonossággal szemben a másságot, a hatalommal szemben a szabadságo(ka)t” képviselték/képviselik.³ Az Előszót helyettesítő másfél oldalas bevezető ennek nyomtatékeként a Gárdonyi Géza: Egri csillagok című regényéből kiemelt hőst, a rongyos, mezítlábas cigány Sárközit említi, aki a várostrom során leleplezte az árulót, a várat a törököknek átadni kívánó Hegedűs hadnagyot. Célként a szerzők – részben rajta keresztül - a kisemberek hétköznapi hőseire kívánják felhívni a figyelmet jelen korunk viszontagságai között, amelyet megelőzően a hazai cigányság történetét, mint az elnyomás és a kirekesztés történetét értelmezik.

A hatalom és tudás viszonyát jellemző diskurzusok a roma történelem sajátos forrásanyagát képezik, ezek azonban „felülről” szabályozottak, a társadalom több „szereplője” nem kap szót bennük. Mind a jogászai, mind a történészi (szerzői) kritika ebből kifolyólag hangsúlyozza, hogy történetek nélküli „egységes történelem” született így, amelyet sokáig az államhatalom, a többség szemszögéből láhattunk. Az újabb kutatások újabb forrásokkal (pl.: személyes visszaemlékezésekkel) ebbe az egyoldalú elbeszélésbe emelik be a romák saját történeteit, rámutatva a történelmi igazságtalanságokra, főként az egymást követő modernizációs időszakokat kísérő „együttélési modellek változásának” paradigmáján keresztül. A korábbiaktól eltérően, új szempontok szerint haladva szükséges elszakadni a nacionalista diskurzustól, amely egy állam minden polgárát magában foglaló egységes nemzeti történelemmel való azonosulást feltételez. Habár közérthető, nem tudományos retorikára kapunk ígéretet a könyv elején, mégis több helyen bonyolult és szövevényes filozófiai fejtegetésekkel találkozhatunk. Ilyen elgondolkodtató levezetés például a történelem Mátix-hasonlata, amelynek értelmében, a kollektív cselekedetekben, ezáltal az állam működésében az egyéni akaratok és tevékenységek játszanak közre.⁴

Utóbbiak vizsgálata új kutatási eredményekkel hozhat közelebb minket a valósághoz, a „többség” számára hasznos, vagy hasznosnak vélt ismeretek (eddigi) rögzítése azonban nem ezt a felfogást követte, sőt, valójában ez a könyv sem. Ahogy a megjelenését követően készült

¹ http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2100:ciganykerdes-magyarorszagon-1945-2010&catid=45:altalanos&Itemid=69 (Utolsó letöltés: 2013. február 15.)

² Az Országgyűlés 2011. április 18-án fogadta el Magyarország új Alkotmányát, melyet Schmitt Pál akkori köztársasági elnök 2011. április 25-én, húsvéthétfőn írt alá ünnepélyes keretek között. Az új normaszöveg 2012. január 1-jén lépett hatályba, de rövid időn belül sor került több ponton is a módosítására.

³ Majtényi Balázs-Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012: 43.

⁴ Uo.: 19.

egyik reflexió megjegyzi: „Átfogó bemutatás helyett ugyanis elsősorban az állam cigányügyi működésére fókuszál, valódi cigányokkal inkább csak a képeken találkozunk”.⁵ A kritikai recenzió elején említett kiadványoktól eltérően nem találunk benne az adatokat szemléltetően feldolgozó táblázatokat, vagy ábrákat sem, habár a szerzők több statisztikai forrással dolgoztak. Jól megfelel viszont a kötet annak a kívánalomnak, amely felhasználhatóvá teszi további társadalomtudományi kutatásokhoz, hiszen bőséges (463 tételes) végjegyzet és „friss” bibliográfia zárja összesen mintegy 40 oldalon keresztül.

A valóság ábrázolása sok esetben egyoldalúra sikerül, ami ebben a kötetben is észrevehető. Elsőként, a becsléseken és statisztikákon alapuló szám adatok⁶ áttekintésén túl, a cigányság meghatározásának problémakörével foglalkozva az ún. „belső szempontokat” (pl.: anyanyelv, kultúra, identitás) előtérbe helyező kutatók érdemeit emelik ki a szerzők. Dilemmaként a negatív társadalmi jelenségekkel (pl.: szegénységgel, munkanélküliséggel, alacsony iskolázottsággal) összefüggésbe hozott, a „többségi” sztereotípiákat (pl.: a romák normaszegők, kívülállók) beolvasztó, az állam és az állami hivatalnokok által kreált, s konstruált közösségként definiált cigányságképet hozzák fel ismételtén, amely hatással volt - az éppen ezáltal kritikai szemmel nézendő - tudományos felmérésekre (pl.: szociológia) is. Ennek alátámasztását jelentheti a 2003-ban végzett, részben Janky Béla által készített szociológiai felmérés, amely jelentős eltéréseket tárt fel a magukat romának vallók és az ún. többségi társadalom róluk alkotott véleménye között. Utóbbinak mai napig fennálló hibája, hogy még mindig egységes réteggént tekint az erősen tagolt, s már az 1950-es évek végén elkészült tipológia⁷ alapján, nyelvi-etnikai szempontból is csoportosítható (tehát „sokféle”) cigányságra. A kötet egyik fő célkitűzéseként pont ezen „többségi” szempontokat követő diskurzusok társadalom – és politikátörténeti eseményeinek felelevenítését jelöli meg, elsőként az 1961-ig tartó időszakokkal foglalkozva.

A 2-3. fejezet legfőbb mondanivalója és „üzenete”, hogy megcáfolja azt a hamis nosztalgiát és illúziót keltő tévképzetet, amelyet a szocialista propaganda sugallt a Kádár-korban: nevezetesen, hogy a cigányok helyzete megfelelő volt, hiszen mindenki járhatott iskolába, mindenkinek volt munkája, s lehetősége akár a felemelkedésre is. Majtényi György itt rámutat azonban, hogy bár az állam folyamatosan hangsúlyozta, hogy mindent megtesz a rossz szociális helyzetű cigányságért, de hosszútávon – bár vezetői tisztában voltak vele – valós problémáikat nem tudta orvosolni, pláne megoldani, míg ezek a „törekvések” és folyamatok a többségi társadalomban etnikai felhangot kaptak.

Sajátos korszakhatárok megvonásával a történeti levezetés első része az 1945 és 1961 közötti szocialista időszakot tárgyalja. A megvalósuló egypártrendszer diktatúrájában a sztereotípiák, a kirekesztés, a „cigánybűnözés” kategóriájának megjelenése, a rendezési elvnek vélt nemzetépítő politika taglalása, vagy a népjóléti intézkedések álcája mögé bújtatott

⁵ <http://www.olvaslak.hu/2012/07/28/majtényi-balazs-majtényi-gyorgy-ciganykerdes-magyarorszagon-1945-2010/> (Utolsó letöltés: 2013. február 16.)

⁶ Ebből idézve: A KSH 1963. évi jövedelem- és rétegződés-felvétele 222 ezer főre, az 1971. évi, Kemény István által vezetett reprezentatív szociológiai felmérés 320 ezer főre, míg a hasonló módszerekkel dolgozó 1993. évi, az iskolastatisztikákat is felhasználó elemzés 455 ezer főre, míg a tíz évvel későbbi, 2003. évi vizsgálat 550-570 ezer főre becsülte a számukat. Vö. Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 23.

⁷ Erdős Kamill (1924-1962) etnográfus, kultikus ciganológus az ún. kárpáti cigány és oláh cigány nyelvjárást elsajátítva, e témakörben nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött, s így dolgozta ki a hazai cigányság etnikai csoportjainak elkülönítését. Lényeges megállapítása, hogy nincs egységes cigány kultúra, minden csoport kultúrája más és más.

intézkedések egész sora szolgál a szerzők számára bizonyítékul annak alátámasztására, miszerint az egyén és a társadalom viszonyát erősen (rend)szabályozó modernitás a perifériára került, marginalizálódott ún. kívülállókat különböző túlélési stratégiák elsajátítására kényszerítette. A fejtegetés mögött ismételen egy talán némileg eltúlzott, elméleti, a nyugati historiográfiákból átvett paradigmaelmélet áll, amely egy „felülről vezérelt modernizációs kísérletként írja le a szocialista államok társadalomalakító elképzeléseit is”.⁸ Szovjet, vagy kelet-európai források és álláspontok említésére, pláne ismertetésére nem kerül sor a téma kapcsán; valószínűleg a „posztszovjet nacionalizmusok” alapjait képező ismérvek a könyv íróinak láttatni és érzékeltetni kívánt céljaihoz is közelebb álltak. A vizsgált éra lényeges elemei közül az államosítás és az erőltetett iparosítás a magyarországi cigányság társadalmi helyzetén keresztül több ponton is helyes és tárgyilagos megállapítást tesz a rendszer ellentmondásaira, így az eltitkolt, később is visszásságaiban megmutatkozó rejtett munkanélküliségre. A cigányság hagyományosnak mondott foglalkozásainak feladási időszaka ez, amikor a sok esetben kényszerű földrajzi migrációval járó, segéd- és betanított munkahelyek betöltését nagyban befolyásolta a munkaerő-kereslet helyszíne. Városokba kerülve sokszor maguk a tanácstagok azonosították koldusként a cigányokat, a korszak szociálpolitikája, annak diskurzus forrásanyaga pedig – ezt is igazolva - egyértelműen a szegregáció és negatív diszkrimináció bizonyítékául szolgál.

A három fejezetben (így ebben is) említett „fegyelmező hatalom” (majd „fegyelmező társadalom”) cím egyértelműen a korszak diszkriminációjának áldozataiként tünteti fel a romákat, rámutatva a rendészeti kérdésként kezelt, erőszakos intézkedésekkel párosult esetekre, amelyeknél – a források tanúsága szerint – részben a hatalom képviselőinek, részben helyi társadalmi viszonyokban gyökerező okok miatt a „többség” helyeslése is megfigyelhető. Szélsőséges, egyenesen a fajelméleten nyugvó nacionalizmus „vádja” tűnik fel előttünk, amelyben elképzelhetetlen a történetírás által is elfelejtett, alacsony státuszú csoportok önszerveződése, kollektív fellépése. Az 1957 őszen, László Mária (1909-1989) irányításával létrehozott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége érdekvédő szerepköre már csak ezekből kifolyólag sem működhetett. A fennmaradt levelezések és dokumentumok kirajzolódó diskurzusa korábban nem ismert vagy nyilvánosságra nem hozott történésekre derít fényt: a több ezer főben meghatározott „kóbor cigányoknak” kiadott ideiglenes fekete igazolványok, vagy különféle indokok, feltételezések alapján ún. közbiztonsági táborokba internált cigány származású öregek, fiatalok, nők és férfiak ügyek kivizsgálása fűződött az első cigány származású értelmiségi nő és politikus nevéhez.

A tanulságok levonása itt sem maradhat el. Újból és újból kiemelésre kerül a könyvben a nemzetépítő államok azon törekvése, amely a nemzethez tartozás víziójával, ezáltal pedig egy egységes nemzetállam ideájával leplezi a mindennapok világát. Az „egyenlőség” diskurzusai szerint a szocialista kormány minden társadalmi és kulturális csoport számára egyenlő fejlődést kínált, miközben az emberek és kultúrák egyenlőségét hirdette. A szerzőpáros a pártpolitika felszín fölötti és a magyar társadalom felszín alatti, tradicionálisnak mondott „rég” konfliktusait ütközteti itt össze. Nemzetközi összehasonlításban és hazánknak is mintát szolgáltatva Csehszlovákiát említik, ahol az

⁸ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 39.

erőszakos asszimiláció a romák etnikai jellegű kultúrájának és néphagyományainak eltörlése szerepelt.

A következő, közel 50 oldalas fejezet az 1961-ben kiadott, a „cigány lakosság helyzetéről” szóló párthatározattól 1989-ig tárgyalja az eseményeket; címében Kádár János egyik lakonikus megjegyzésével: „Az élet viszi a dolgot a megoldás irányába”. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. VI. 20-i határozata „megszabta a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos feladatok elvi alapjait és a széles társadalmi összefogáson alapuló nevelő munka irányvonalát. A párthatározat nyomán az egyes államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálására létrehozott Társadalmi Bizottság különböző intézkedésekkel segítette elő az elmaradott cigányrétegek társadalomba való beilleszkedésének a meggyorsítását; a megyei és alsóbb szintű tanácsi és párt-vb-k intézkedési terveket készítették; a 2014/1964. (V. 4.) sz. korm. határozat megteremtette a cigánytelepek felszámolásának anyagi alapjait”.⁹ A „megalkotott cigánykérdés” társadalmpolitikai kérdésként tekintett a nemzetiségi mivoltától megfosztott, akkor 200 ezer főben meghatározott cigányságra, amely a fent idézett dokumentumban deklaráltak szerint etnográfiai sajátosságai ellenére sem alkotott nemzetiségi csoportot. A réteg tagozódását sem a nyelvi vagy kulturális tényezők, hanem az életmódja, valamint az államosított gazdaságba történő beilleszkedése befolyásolta. A 30%-ra becsült „beilleszkedettek” mellett a kb. 2100 telepen élő „beilleszkedésben lévők” és a túlzottan tartott, kb. 40%-ot jelentő, még mindig vándorló cigányok képezték a romák egyes csoportjait.¹⁰ Az asszimilációt a szocialista nagyiparban való elhelyezkedés önmagában is lehetővé tette a korszak propagandájának állásfoglalása szerint.

A hatalom megpróbálta a romatelepeket felszámolni, a lakókat szét- és áttelepíteni („hatósági átköltöztetés” révén), de ez nem volt sikeres, a szegregáció nem csökkent, hanem reprodukálta magát (pl.: Baranya megyében). A kisebb, csökkenő lélekszámú, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció 1971-ben elfogadott tervezetében fejlesztésre akkoriban értelmetlennek tartott falvakba és/vagy a lepusztult vagy „csökkentett értékű” (és csökkentett komfortfokozatú), azaz „cs épületekbe” szorították őket. Utóbbiaknak később alig volt forgalmi értékük, többnyire eladhatatlannak bizonyultak és röghöz kötötték tulajdonosaikat. Ezekben a falvakban - szoros összefüggésben a közigazgatási besorolással és következményeivel - az életkörülmények további romlása és a romák beköltözése többnyire felgyorsította a helyi lakosság elvándorlását, és megindult a szóban forgó települések „gettósodása”.¹¹ A szociológusok egy része arra már nem tér ki, hogy ezen jelenségek mögött mekkora az érintettek egyéni vagy kollektív felelőssége, minden kétséget kizárólag túlélő áldozatokként tekintenek rájuk. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Pácín lakóinak kérését egyenesen radikálisnak nevezik, amikor azok kérték a romák elköltöztetését a falujukból. Az okok háttere itt nincs kifejtve, annál inkább a hasonló irányba forduló oktatás stigmatizációs eszközei, a rossz életkörülmények, illetve – újfent – a többségi és kisebbségi társadalom hierarchikus rendszerének ellentmondásai. A „Fegyelmező hatalom” rész immár kreált

⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁰ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 60-61.

¹¹ Vö. Havas Gábor- Kemény István: A magyarországi romákról. In: Szociológiai Szemle, 1995/3: 3-20. <http://www.mtapti.hu/mszt/19953/havas.htm> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

kriminológiai értelemben ír a társadalmi jelenségek cigányokkal szembeni etnicizálásáról, az erőszak alkalmazásának diskurzusokban eltakart jelenségeiről, s a kifejezetten megalázó, 1985-ig létező kényszermosdatásokról.

Az új forrásként kezelt vizuális anyagok (fotósorozatok, dokumentumfilmek) értékét – nem véletlenül – külön alfejezetben tárgyalja a kötet „Cigányképek” címmel. A szemléltetés fontos eszközei ezek, azonban felhasználásuk egyoldalú következtetései során ismét a diskurzuselemzések bonyolultságába viszik az olvasót. Utóbbi levezetés folytatódik oldalakon keresztül és a kizárás, kirekesztettség etnikai tartalmú politikáját kritizálja eljutva egészen odáig, hogy a hátrányos helyzet etnikai értelmet kapva a kisebbséghez tartozás következményeként lesz definiálható.¹² Az 1970-es és 1980-as években megfigyelhető változások már az önszerveződés lehetőségeire hívják fel a figyelmet, hangsúlyozva a roma értelmiségiek emancipációt (is) célzó nemzeti mozgalmának kibontakozását, a cigány képzőművészet, irodalom és zene kiemelkedő alakjainak tevékenységét, majd a rendszerváltozás idején (1989) megszülető roma polgárjogi mozgalom első lépéseit. A nemes célú törekvések elé akadályokat gördítő, megosztó politikát folytató állam ellen ekkor jött létre a „valódi érdekképviselő” programját kidolgozó Phralipe Független Cigány Szervezet, míg a kisebbségi identitás megválasztása egyéni szabadsággá vált.

A fejezet végén szóba hozott új cigány vállalkozói rétegnek, a romák közötti társadalmi hierarchia csúcsát jelentő „üzletiesség” etnikai értelmezését reprezentálja Szuhay Péter, a magyarországi cigányság kultúrtörténetével és etnikus folyamataival foglalkozó néprajzkutató gondolatainak idézése, amelyből a „kevés munkával szerzett nagy jövedelem” nagy presztízse és értéke az ellenséges államhatalommal szemben kialakított védekező mechanizmus eredménye. Ezt a megközelítésmód alapos kritikával kezelendő már csupán azért is, mert a jelen korunkban megfigyelhető több, illegális haszonszerzésre törekvő tevékenységről (pl.: „vasazásról”, „uzsorázásról”) még csak említést sem tesznek a szerzők, holott a 105. oldal fényképen látható, oroszlanos kerítéssel körbevett, jellegzetes, a környezetében álló lelakott és lepusztult épületek között azonnal feltűnő házhoz hasonlóakban több, nevezett tevékenységet űző lakik a mai napig. A valós és átélt tapasztalatokkal bírók számára erősen megkérdőjelezhető a fejezet zárómondata is, amely ismételten csak az elnyomás és kirekesztés fogalmakkal és fogalmi képeivel képes a hazai (és valószínűleg az egész) cigányság történetét elbeszélni.

A könyv utolsó, egyben leghosszabb fejezete a rendszerváltozás utáni, címétől eltérően 2012-ig foglalkozik 70 oldalt meghaladó terjedelemben a cigánykérdés történetével. Ahogy a művel kapcsolatban publikált egyik reflexió szerzője is utal rá: miközben az előző éra és a modern magyar állam a többségből a romákat kizárta, s Majtényiék szerint a történelem során valójában soha nem támogatta a cigányokat, mindvégig fennmaradt annak látszata, mintha sokat tett volna értük.¹³ Minőségi javulás a 90-es évektől sem érezhető a folyamatosan változtatott romastratégiák és újraértelmezett, az ezredforduló után szinte egyértelműen pártosodó és ezzel polarizálódó romapolitikák árnyékában. A „modernizáció csődje”-ként emlegetett, lezáratlan asszimiláción belül tömegessé vált – az amúgy egyre

¹² Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 104.

¹³ Szegő Iván Miklós: A fű is kipusztult a cigánymosdatás után. <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20121108-kadar-es-rakosi-kora-hogyan-bant-a-hatalom-a-roma.html> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

szélesebb társadalmi rétegeket sújtó - munkanélküliség és szegénység, de a „mindennapos harc” is fennmaradt a diszkriminatív „többséggel” szemben.

A kötet bírálja a nemzeti és az anyaországgal nem rendelkező etnikai kisebbség között nem megfelelően különbséget tevő 1993. évi kisebbségi törvényt¹⁴, amely a szerzőpáros véleménye szerint 2005-ig nem csupán az adott kisebbséghez tartozók részvételét is lehetővé tette a kisebbségi önkormányzati választásokon, s így ismét a kisebbséget támadó „többség kezébe adta” a döntés jogát. Ez a szemléletmód jelenik meg az állami tisztségviselők vélt elfogultságának, vagy az esélyegyenlőségre vonatkozó szabályokat kellőképpen nem kidolgozó 2003. évi CXXV. törvény említésének kapcsán. Kifogás olvasható továbbá a társadalmi integrációt célzó programok (és a rájuk fordított összegek) korántsem „gigantikus” nagyságával kapcsolatban, habár azok kudarcainak körültekintő, nem kizárólag az egyik fél (oldal) véleményét tükröző elemzésére ez mű sem vállalkozik.

Az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód megteremtését elősegítendő, a kötet méltatja a civil szerveződések és különféle roma programok érdemeit, de csupán felületes áttekintést nyújt. Az oktatás kapcsán példaként hozza a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány (MACIKA) roma diákoknak nyújtott ösztöndíjait, arra azonban már nem tesz említést, hogy forráshiányból fakadóan az „Útravaló” programmal való összevonása csak utóbbiaknak hagyta meg a pályázási lehetőséget. Hasonló terminust használva: nem roma származású, nehéz körülmények között élő diákok számára – a roma nemzetiségi önkormányzatok ajánlásának csatolási kötelezettsége okán – ez már nem érhető el. A civil kezdeményezésre alapított iskolák szükségszerűsége sem vitatandó kellő hatékonyság esetén, azonban a nemzetiségi elven szervezett iskolák működésének háttere, pedagógiai programja, szervezeti és működési szabályzata, valós pedagógiai munkája, annak hibái, mulasztásai mintha sokszor ismeretlenek lennének a szerzők előtt (pl.: Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola esetében 2011-ben¹⁵).

A rendszerváltozást követő magyar társadalomrajz alapvonásait – a legfőbb fogalmak kiemelésével - a szerzők jól mutatják be ugyan, azonban a romakérdés körüljárása ismét egyoldalúra sikeredett. A foglalkoztatás terén, az elmúlt több mint két évtized talán leginkább hangoztatott, mégsem teljesített (választási) ígéretei közé tartozó munkanélküliség felszámolása és a tömeges munkahelyteremtés elmaradt, s ennek első érintettjei kétség kívül a romák voltak Magyarországon. A pénz és szakértelem hiányában kudarcot valló szociális földprogramok mellett a 2000-es évek elején induló Roma Foglalkoztatási Program részét képező közmunkák csak alkalmi és időleges „megoldást” eredményeztek, javítva a foglalkoztatottak statisztikáját, ám hosszabb távú eredményt valójában nem értek el.¹⁶ A munkanélküliség velejárója a szegénység, amely a „többség” számára idegen és megbotránkoztató jelenségeket produkált. A fejezet címében idézett Zsigó Jenőnek, a Roma Parlament alapítójának és vezetőjének, az Amaro Drom roma lap kiadójának tulajdonított „üveggyöngy-effektus” jól szemlélteti az egyes paradoxonokat. Amiképp az egykor tengerentúlon gyarmatosító európaiak az amerikai bennszülöttek kegyeit értéktelen csillogó

¹⁴ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Vö. <http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Magyarország/6-1-2.htm> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁵ Vö. pl.: Szepesi Sándor: Nyomoznak a Kalyi Jag ellen. <http://www.minap.hu/news.php?extend.35670.21> (Utolsó letöltés: 2013. február 22.)

¹⁶ Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 144-145.

tárgyakkal (pl.: üveggyöngyökkel) próbálták elnyerni, ehhez hasonlítható egy-egy mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű település lakóinak osztogatott háziállatok sorsa, amelyeket többnyire levágtak, s elfogyasztottak. Néhány évvel ezelőtti esetként említhető a „Minden Gyerek Lakjon Jól Alapítvány” hasonló kezdeményezése például Borsodban, ahol az egyik település, Szendrőlád polgármestere azonnal felhívta a figyelmet a valós állapotokra: „A családok többsége nem is ért az állattartáshoz. Nem is alkalmasak rá, de azok lehetnek, ha megtanulják”.¹⁷

A két szerző érvelése nem minden esetben nyugszik átél, valós tapasztalatokon. Egyet kell értenünk viszont azzal a figyelemkeltő felvetéssel, mely szerint bővül a gettósodó térségek száma, s a munka világa idegenné és ismeretlenné válik a segélyből élés „egypillérű életberendezkedésének” keretein belül, sőt utóbbi konzerválódik a formálódó etnikai gettókban. A jövő víziója egyértelműen a kilátástalanság, ráadásul a vidéki Magyarország leszakadó falvaiban, azok értéktelenné vált, gyakran már lelakott, pusztulásnak indult, de olcsó ingatlanjaiban élő, oda szoruló „új lakók” már nem kisebbséget, hanem többséget alkotnak, s csak idő kérdése, hogy mikor robban az etnikai bomba, amikor ezek a periférián élők már nem fogadják el az ott már kisebbséget alkotó, így nem létező „többség”, illetve az őket képviselő helyi hatalmi szervek és intézmények vezetőinek fennhatóságát.¹⁸ Az objektív és tudományos szempontból is értékes fejtegetést ismét a nemzetközi szakirodalomból kölcsönzött elméletek kifejtése követi (pl.: rizikótársadalom), majd az elmaradhatatlan „Fegyelmező társadalom” című alfejezet újra a „cigánybűnözés” sztereotípiájában merül el.

A politikai erők alakulására szintén hatással járó cigánykérdés kapcsán Majtényiék a hazai szélsőjobboldal kiemelkedését, megerősödését, illetve ezek veszélyét részletezik (pl.: MIÉP, Jobbik, Magyar Gárda). A romagyilkosságok (pl.: 2008: Tiszalök, Galgagyörk, Pirics, Nyíradony, Tarnabod, Nagycséc, Alsószolca; 2009: Tatárszentgyörgy, Tiszalök, Kisléta) pontos dátumai között azonban nem találunk utalást sem az – általuk vélhetőleg más, nem rasszista jellegű - olaszliszkai eseményekre (2006. október 15.), sem más, szintén etnikai színezetű bűncselekményekre.¹⁹ Egy, az ózdi Hétes-telepen 2010 elején történt gyilkossággal kapcsolatban, korábbi írásomban már megjegyeztem: „A társadalomtudományok feladata a valóság feltárása, elemzése, de több szempontú megközelítéssel, empirikus szociológiai módszerekkel; feltéve, ha ez a valós szándék, nem pedig egy célirányos, meghatározott elméletre épülő utólagos valóságkép felépítése”.²⁰ A vizsgált kötet ellenben nem ütközteti az érveket az ellenérvekkel. Ennek pótlására idézzük Kégl Ildikónak, a Magyar Hírlap újságírójának tanulságos szavait: „Az nem lehet, hogy Magyarország egyre több települését, - melyek diffúz gettóvá kezdenek alakulni – félelmünkben egyszerűen, nagy ívben elkerüljük! Mert mi vagyunk a normakövető többség, akik továbbra is abban szeretnénk bízni, hogy nem

¹⁷ Molnár J. Péter: *Eltűnnek az adományozott háziállatok a borsodi családoktól.* <http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/itthon/eltunnek-az-adomanyba-kapott-hazi-allatok-a-borsodi-csaladoktol.html> (Utolsó letöltés: 2013. február 23.)

¹⁸ Vö. Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 153.

¹⁹ A vélemények ma is megoszlanak: Osztolykán Ágnes, a Lehet Más a Politika (LMP) politikusa a 2013. február 23-án tartott, a romagyilkosságok áldozatainak emlékére rendezett budapesti felvonuláson erősen bírálta Balog Zoltán miniszternek (EMMI) - szerinte a dolgok összemosisását jelentő - szavait, amelyben kifejtette: Olaszliszka áldozatainak ugyanúgy jár az igazságtétel.

Vö. Czene Gábor: *Rasszista gyilkosságok: Balog Zoltán miniszteriuma kiverte a biztosítékot.* http://nol.hu/belfold/rasszista_gyilkosságok_balog_zoltan_miniszteriuma_kiverte_a_biztositeket

²⁰ Alabán Péter: *Mi a jogtalan?* In: *Ózdi Körkép* 2010/3: 4.

kell alkalmazkodnunk bizonyos közösségek barbár törvényeihez!”²¹ Mennyire más szemlélet ez, amely jelenkorunk diskurzusainak újabb szeletét reprezentálja. A két Majtényi ellenben kitart a „többségi” társadalom megőrző ítéletének hangsúlyozása mellett, sőt, rámutatnak annak politikai töltetére, s a szakszerűséget gyakran nélkülöző ún. policy dolgozatok rossz helyzetfeltárására.

A könyv utolsó előtti fejezete az állam metaforájaként, szintén kölcsönzött „Panopticon” címet viseli, s immár a „megszokott” módon a romák identitásának megfogalmazását a „többség” felelősségéhez köti! Megjelenik ugyanakkor a tudományosság szempontjából elsődleges objektivitás szükségessége, amellyel kapcsolatban a domináns szubjektivitást és a sémák szerinti gondolkodásunkat bírálják. Fordított önkritika itt sincs. Ezt a részt egy, a forrásokból kibontakozó, 12 téziszből álló összegzés zárja, amely az előző 170 oldal valóban hű és helytálló kivonata. Ahogyan korábban megemlégtük, a címben megjelölt dátum (2010) helyett egészen 2012-ig, tehát az új, a kulturális nemzet fogalmát bevezető Alkotmány hatályba lépéséig vezetik végig az eseményeket. „Az alapjogi felfogás is változott, hiszen az új alaptörvény a jogok mellett a kötelelességeket is hangsúlyozza, ami meglehetősen avított felfogás” - vélekedett az alkotmányjogász az egyik vele készült interjúban, hozzátéve, hogy ez utóbbi „jogkorlátozásnak” is felfogható, azokra nézve jelent nagyobb terhet, akik hátrányos, diszkriminatív helyzetben vannak. Az új, elfogadása óta többször módosított alaptörvényt alapos bírálat alá veszik a szerzők, így megemlítve a jogállamban elfogadhatatlan „aki nem dolgozik, ne is egyék” népi bölcsességen nyugvó elvre emlékeztető munkavégzési kötelezettség előírását a szociális támogatásokkal összefüggésben, vagy a magántulajdonra is vonatkozó önvédelem jogát, amelyet kifejezetten veszélyesnek tartanak a mostanság előforduló „paramilitáris csoportok” okán. Utóbbinál nem/sem kerül említésre a bűnügyi statisztikából egyértelműen kiolvasható, gyakran egyedülálló idős emberek sérelmére, egyre fiatalabb korban elkövetett, ezen leszakadó térségekben tömeges lopások és más cselekmények növekvő száma.

Fókuszba kerül végül a kötet két fejezetében is a csekély megvalósulási eséllyel rendelkező multikulturalizmus eszménye, amely Nyugat-Európában a sikeresen ötvözött kisebbségi és többségi nacionalizmusok mintájára, nagyarányú állami támogatással már hozott látható eredményeket. Hazánk jogalkotóinál a szerzők láttak ugyan szándékot ennek megvalósítása irányába, ezt viszont a 2011. évi Alaptörvény nem teszi elérhetővé a gyakorlatban.²² Igazából már annak előszava (a preambulum) elveti ennek az esélyét, hiszen etnikai és kulturális nemzetképe a romákat a politikai közösségek tagjaiként, de nem a nemzet részeként kezeli”.²³ Habár jövőkép felvázolására a szerzők nem vállalkoztak, a könyv lezárása egyértelmű üzenetet hordoz: a mai fiatal cigány értelmiségben véleményét alapul véve, a lehetőségek nem adtak most sem a változásra. Majtényi Balázs szerint ugyanakkor: ott, ahol az államtól nem lehet megoldást várni, nagy tér nyílik a civil közösségeknek, szerveződéseknek.

A vizsgált kötet megfelel annak a célkitűzésnek – és valójában ebben újat is mutat -, hogy diskurzusok szintjén vezeti végig gondolatmenetét. Szerzőinek igazat adhatunk abban, hogy a cigányság története a folyamatosság és a változások menetében nyomasztó és pozitív

²¹ Kégl Ildikó: Olaszliszka. Egy lincselés naplója. Kairosz Kiadó, h. n., 2010: 173-174.

²² Majtényi Balázs-Majtényi György, i. m.: 116, 174.

²³ Uo.: 179.

jövőkép nélküli, de az is igaz, hogy ez a kép nem teljes és nem végleges. Módszertanilag azonban az emlékezet „másik oldalát” is elemzés tárgyává kell tenni, mivel az oly sokat bíralt „többségi” társadalom felfogása, kisebbség(ek) iránti viszonyulása sem kizárólag negatív diszkriminatív alapú és kirekesztő. Ilyen kép alkotása is hordozhat veszélyeket: a helyi viszonyokat nem ismerő olvasók előtt megjelennek az állandó veszély és fenyegetettség állapotát sugalló közegben élni kénytelen roma közösség tagjai, akik szinte valamennyi vélt vagy valós sérelmei kizárólagos „áldozat” szerepét keltik. De fordítva is feltehető a szerzők kérdése: Lehetséges-e másik emlékezet? Amennyiben igen, azokat az érintettektől összegyűjtve, szakmailag tárgyilagos módon feldolgozva készíthetünk lokális, regionális, majd országos helyzetfeltárásokat, majd ezt követően megoldási stratégiákat a valóban nyugati multikulturalizmus egyik fő törekvése, a békés egymás mellett élés, s az emberi jogok kölcsönös tiszteletben tartása jegyében.